

YERLİ BÜDCƏNİN GƏLİRLƏRİ.

PLAN.

Giriş.

1. Bələdiyyələrin maliyyə bazası.
2. Yerli büdcə gəlirləri.
3. Yerli büdcə xərcləri.
4. Büdcə kəsiri.

Nəticə.

İstifadə olunan ədəbiyyat.

GİRİŞ.

Bələdiyyə qanunla müəyyən edilmiş ərazi hüduqları daxilində yerli özünüidarəetmə formasıdır. Bələdiyyənin öz mülkiyyəti, yerli büdcəsi və seçkili bələdiyyə orqanları olur.

Bələdiyyə mülkiyyəti bələdiyyəyə mənsub olan bütün növ daşınan və daşınmaz əmlakdır.

Yerli vergilər (bələdiyyəyə vergiləri) Azərbaycan Respublikasının vergi məcəlləsi və “Yerli (bələdiyyəyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunu ilə müəyyən edilən və bələdiyyələrə ödənilən vergilərdir.

Yerli ödənişlər Yerli (bələdiyyəyə) vergiləri və ödənişlər haqqında Azərbaycan Respublikasının qanununa əsasən bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilən, habelə yerli rəy sorğularının nəticələri əsasında həyata keçirilən məqsədli layihələrin müəyyənləşdirilməsi üçün hüquqi və fiziki şəxslərin ödədikləri könüllü birdəfəlik ödənişlərdir.

Yerli özünüidarənin iqtisadi əsasını regional iqtisadiyyatın komponentləri təşkil edir. Bunların sırasında təbii ehtiyatlar (torpaq, faydalı qazıntılar, su, meşə, flora və fauna) bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə daxil olan daşınan və daşınmaz əmlak bələdiyyə büdcəsini bələdiyyənin qeyri-büdcə fondlarını və s. göstərmək olar.

Yerli özünüidarənin həyata keçirilməsinin iqtisadi və maliyyə əsaslarının ümumi qaydası bələdiyyə nizamnaməsilə müəyyənləşdirilir. Burada yerli maliyyəni əsasən iki qrupa – büdcə vəsaitlərinə və büdcədən-kənar vəsaitlərə bölmək olar.

Azərbaycan Respublikasında bələdiyyələrin maliyyə-büdcə fəaliyyətini tənzimləyən normativ hüquqi aktlar dövlət və yerli özünüidarə orqanları tərəfindən müstəqil olaraq qəbul edilir.

Yerli özünüidarə orqanlarının öz maliyyə-büdcə sistemini tənzimləmək üçün səlahiyyətləri daxilində müstəqil qərar qəbul etmələri, maliyyə imkanlarını artırmaq istiqamətində sərbəst fəaliyyət imkanlarına malik olmaları da əhəmiyyətli rol oynayır.

Dövlət büdcəsi dövlətin başlıca gəlir və xərclərini özündə birləşdirir. Büdcə - əsas maliyyə kateqoriyalarının (vergilərin, dövlət kreditinin, dövlət xərclərinin) fəaliyyətinin vəhdətidir, yəni büdcə vasitəsilə resursların daim səfərbər edilməsi və onların xərclənməsi həyata keçirilir.

Dövlət büdcəsi iqtisadi kateqoriya kimi bölgü (yenidənbölgü) və nəzarət funksiyalarını yerinə yetirir. Bölgü funksiyasının sayəsində pul vəsaitlərinin dövlətin əlində təmərküzləşməsi və onların ümumdövlət ehtiyaclarının ödənilməsi məqsədilə istifadəsi baş verir. Nəzarət funksiyası vasitəsilə maliyyə resurslarının dövlətin sərəncamına nə dərəcədə öz vaxtında və tam daxil olmasını, büdcə vəsaitlərinin bölgüsündə faktiki olaraq proporsiyaların necə formalaşdığını, onların səmərəli istifadə olunmasını müəyyən etmək mümkün olur.

1. BƏLƏDİYYƏLƏRİN MALİYYƏ BAZASI

Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında Qanun bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşması və istifadəsinin prinsiplərini, yerli büdcə prosesinin əsaslarını və bu sahələrdə bələdiyyələrin səlahiyyətləri və onların müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyən edir.

Bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, bu Qanunla, «Bələdiyyələrin statusu haqqında», «Büdcə sistemi haqqında», «Azərbaycan Respublikasında banklar və bank fəaliyyəti haqqında» Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər normativ hüquqi aktları ilə tənzimlənir.

Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi əsasları və formalaşması prinsipləri:

1. Bələdiyyə maliyyəsinin iqtisadi əsaslarını bələdiyyə əmlakı, bələdiyyə torpaqları, yerli büdcə və büdcədən kənar fondlar, bələdiyyənin istehsal, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyəti təşkil edir.

2. Bələdiyyənin maliyyə vəsaitinin formalaşması və istifadəsi özünüidarəetmə, müstəqillik, aşkarlıq və yerli mənafehin respublika mənfəyi ilə uzlaşması prinsiplərinə əsaslanır.

Yerli özünüidarənin iqtisadi əsaslarını bələdiyyə mülkiyyəti, yerli maliyyə, dövlət mülkiyyətində olan və bələdiyyələrin istifadəsinə verilmiş, bələdiyyə əhalisinin tələbatının ödənilməsinə xidmət edən əmlak

təşkil edir. Bələdiyyələrin mülkiyyətinə verilmiş əmlak üzərində onların sahiblik hüquqları qanunla tanınır və qorunur. Həmçinin, bələdiyyələr öz əmlakına sahiblik etməklə ondan sərbəst istifadə edir və sərəncam verir. Bələdiyyə mülkiyyətinin tərkibinə yerli vergilər və ödənişlər hesabına formalaşan yerli büdcənin vəsaiti, bələdiyyənin büdcədən kənar fondları, bələdiyyə müəssisə və təşkilatları, torpaqları, əmlakı, habelə qeyri-yaşayış binaları, dövlət və xüsusi mülkiyyətdə olmayan yollar, bələdiyyə səhiyyə, təhsil, idman və mədəniyyət müəssisələri, onlara məxsus digər daşınar və daşınmaz əmlak daxildir.

Mövcud qanunvericiliyə görə bələdiyyələr bələdiyyə mülkiyyəti hesab olunan obyektləri hüquqi və fiziki şəxslərin müvəqqəti və daimi istifadəsinə, icarəsinə verə bilər, qanunla müəyyən edilmiş formada özgəninkiləşdirə bilər, habelə bələdiyyə mülkiyyətində olan əmlak barəsində əqdlər bağlaya bilər, özəlləşdirilən və ya istifadəyə verilən obyektlərdən istifadə şərtlərini müqavilə və sazişlərdə müəyyənləşdirə bilərlər. Qanuna uyğun olaraq bələdiyyələr yerli əhalinin mənafeyi naminə, bələdiyyənin həddləri daxilində olan torpaqlardan istifadə şərtlərini müəyyənləşdirə bilərlər. Bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsi qaydasını və şərtlərini bilavasitə əhali və ya bələdiyyə müstəqil surətdə müəyyənləşdirir, həmçinin bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlər bütünlüklə yerli büdcəyə daxil olur. (“Bələdiyyələrin Statusu Haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu-maddə 33, 5-ci bənd).

Bələdiyyə mülkiyyətində olan torpaqların mülkiyyət və icarə hüququ ilə hüquqi və fiziki şəxslərə verilməsi bələdiyyələrin qərarı və tərəflər arasında bağlanmış müqavilə əsasında həyata keçirilir. Bələdiyyələr öz ərazilərində bələdiyyə torpaqlarından həyətəyanı sahə və kənd təsərrüfatı

məqsədləri üçün sənaye, nəqliyyat, rabitə və digər obyektlərin, fərdi yaşayış və bağ evlərinin, fərdi və kooperativ qarajların tikintisi, sahibkarlıq fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədilə zəruri tikililərin inşası, habelə inzibati və çoxmənzilli çoxmərtəbəli binaların tikintisi üçün qanunvericiliyə, Bələdiyyə Torpaqlarının Ayrılmasına Dair Sənədlərin Hazırlanması və Razılaşdırılması Qaydaları Haqqında Əsasnamənin 2-4-cü maddələrinə uyğun olaraq fiziki və hüquqi şəxslərin icarəsinə və Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarının və hüquqi şəxslərinin mülkiyyətinə, həmçinin bələdiyyələrin öz ehtiyaclarını və fəaliyyətlərini təmin etmək üçün torpaq sahəsi ayrılır.

Son vaxtlar bələdiyyələrin maliyyə-iqtisadi əsaslarına dair qanunvericiliyə edilmiş əlavə, düzəlişlər içərisində Bələdiyyə Torpaqlarının Torpaq Hərracları və ya Müsabiqələri Vasitəsi ilə Verilməsinin Tənzimlənməsi Məqsədilə Azərbaycan Respublikasının Bəzi Qanunvericilik Aktlarına Dəyişikliklər və Əlavələr Edilməsi Barədə Azərbaycan Respublikası Qanununun (12 dekabr 2008, № 277) qəbul edilməsi xüsusi yer tutur. Burada bələdiyyə torpaqlarının ayrılmasına dair sənədlərin hazırlanması və razılaşdırılması prosesinə bir sıra əlavə və dəyişikliklər edilmişdir. Müvafiq düzəlişlərə əsasən, bələdiyyənin ərazisində daimi yaşayan və eyni zamanda ən azı beş il qeydiyyatda olan Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının mülkiyyətinə fərdi yaşayış evinin tikintisi üçün torpağın ayrılması istisna olmaqla, digər hallarda bələdiyyə torpaqları üzərində mülkiyyət hüququ yalnız açıq torpaq hərracları və ya müsabiqələri vasitəsilə əldə edilə bilər.

Yerli Özünüidarə Haqqında Avropa Xartiyasının 9.1 maddəsində yerli özünüidarə orqanlarının milli iqtisadi siyasət çərçivəsində kifayət qə-

dər maliyyə vəsaitlərinə malik olmaq və öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün mülkiyyəti və maliyyə vəsaitləri üzərində sərbəst sərəncam vermək hüququ vardır. Azərbaycanda bələdiyyələrin formalaşdırıldığı ilk vaxtlarda bu sahədə qismən də olsa sərbəstlik var idi. Lakin son vaxtlar yerli özünüidarə orqanlarının şikayətləndiyi məsələlərdən biri də onların öz mülkiyyət və maliyyəsinə sərəncam vermək hüquqlarının xeyli dərəcədə məhdudlaşdırılmasıdır. Qanunvericiliyə edilmiş son əlavə və düzəlişlərə əsasən bələdiyyə torpaqlarının satışının hərrac vasitəsi ilə özgəninkiləşdirilməsində mülkiyyət sahibi kimi onların iştirakının məhdudluğu müşahidə olunur ki, burada müvafiq icra hakimiyyəti strukturlarının sui-istifadəsinə əlverişli imkan yaranır. Müqayisə üçün bildirmək olar ki, əvvəllər bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirmə qaydasını və şərtlərini əhali bilavasitə və ya bələdiyyə müstəqil surətdə müəyyənləşdirirdi və müvafiq özəlləşdirmədən daxil ilan vəsaitlər bütünlüklə yerli büdcəyə daxil olurdu. Belə ki, Xartiyanın 9.4 maddəsinin tələblərinə görə, müvafiq prosedurlar və ya tədbirlər yerli özünüidarə orqanlarının öz səlahiyyətləri həddlərində seçim sərbəstliyini məhdudlaşdırmamalıdır. Gələcək islahatlarda yaxşı olardı ki, müvcud əmlakın bazar qiyməti ilə qiymətləndirilməsi üçün mexanizm hazırlansın və tətbiq esilsin. Mexanizmin bir istiqaməti də bələdiyyənin əmlak vergisində bəzi kateqoriyalı vətəndaşlar üçün tətbiq olunan güzəştlərin təminatçısı kimi dövlətin çıxış etməsi olsun. Həmçinin, bələdiyyə büdcəsinin formalaşması üçün bəzi ödənişlərin (sanatoriya-kurort, mehmanxana və s.) toplanmasını təmin edən mexanizm hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Bələdiyyə əmlakı, torpaqları və yerli büdcəni formalaşdırmalı olan digər mənbələr üzrə icbari dəyişikliklər zamanı bələdiyyə büdcəsinə dəyən ziyanın ödənilməsi

üçün konkret normativlərin hazırlanması və tətbiqinin icbariliyini təmin edən hüquqi mexanizmin yaradılması da vacibdir.

Bələdiyyələrin Maliyyəsinin Əsasları Haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu yerli özünüidarə orqanlarının maliyyəsinin formalaşması və istifadəsinin prinsiplərini, yerli büdcə prosesinin əsaslarını və bu sahələrdə bələdiyyələrin səlahiyyətləri və onların müvafiq icra hakimiyyəti orqanları ilə qarşılıqlı münasibətlərini müəyyən edir. Bu Qanunla yanaşı bələdiyyələrin maliyyəsinin formalaşması və istifadəsi ilə əlaqədar yaranan münasibətlər Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası ilə, “Bələdiyyələrin statusu haqqında”, “Bələdiyyələrin Əraziləri və Torpaqları Haqqında”, “Bələdiyyələrin su təsərrüfatı haqqında”, “Yerli vergilər və ödənişlər haqqında”, “Dövlət büdcəsi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları və digər normativ aktları ilə tənzimlənir.

Bələdiyyələrin maliyyəsinin iqtisadi əsaslarını bələdiyyə əmlakı, bələdiyyə torpaqları, yerli büdcə və büdcədən kənar fondlar, bələdiyyənin istehsal, xidmət və digər iqtisadi fəaliyyət sahələri təşkil edir. Bələdiyyənin maliyyə vəsaitinin formalaşması və istifadəsi özünüidarəetmə, müstəqillik, aşkarlıq və yerli mənafehin respublika mənafeyi ilə uzlaşması prinsiplərinə əsaslanır.

2. YERLİ BÜDCƏ GƏLİRLƏRİ.

Yerli büdcə bələdiyyə statusuna uyğun olaraq özünüidarəetmə prinsiplərini reallaşdırmaq, Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və qanunları ilə müəyyənləşdirilmiş bələdiyyə səlahiyyətlərini həyata keçirmək üçün formalaşan və istifadə olunan maliyyə vəsaitidir. Yerli büdcə bələdiyyə büdcəsi olub dövlət büdcəsinin tərkib hissəsi deyildir. Bələdiyyələrin qanunvericiliyə uyğun olaraq yerli büdcənin tənzimlənməsi prosesində dövlət büdcəsindən vəsait almaq hüququ vardır. Yerli büdcənin tərtibi və icrası prosesində büdcə sisteminin qanunvericiliklə müəyyən edilmiş ümumi prinsipləri və Azərbaycan Respublikasında tətbiq olunan büdcə təsnifatından da istifadə olunur.

Mövcud qanunvericiliyə əsasən yerli büdcələr bələdiyyə büdcələrindən ibarətdir və onun formalaşdırılmasını, təsdiqini, istifadə olunmasını, icrasına nəzarəti bələdiyyələr müstəqil həyata keçirirlər. Yerli büdcə yerli özünüidarə fəaliyyətinin təmin edilməsi üçün pul vəsaitlərinin əldə olunması və xərclənməsi formalarıdır. Başqa iqtisadi kateqoriyalar kimi yerli büdcə də sosial-iqtisadi problemlərin həllində mühüm rol oynayır. Burada müvafiq ərazidəki hüquqi və fiziki şəxslərdən daxil olan vəsaitlərin idarə edilməsi və lazımi büdcə vəsaitlərinin ayrılması münasibətləri normativ qaydalar əsasında tənzimlənir. Müvafiq münasibətlərin tənzimlənməsi həmin ərazinin idarə olunmasında yerli büdcədən səmərəli istifadəyə şərait yaradır. Ümumilikdə ölkə büdcə sistemini respublika büdcəsi, şəhər, rayon, qəsəbə, kənd ərazilərinin büdcələri təşkil edir. Rayon, şəhər, qəsəbə, kənd büdcələri yerli büdcə hesab olunur. Yerli özü-

nüidarə orqanlarının büdcəsi dövlət büdcəsi sisteminə daxil olmayıb, bələdiyyə büdcəsi hesab edilir.

Yerli büdcənin gəlir hissəsi inzibati və mülki hüquqi üsullarla formalaşdırılır. Bələdiyyələr inzibati hüquqi üsullar tətbiq etməklə müxtəlif qeyri-vergi ödəmələri (yığım, cərimə, rüsum) hesabına yerli büdcənin gəlir olan hissəsini artırır. Mülki hüquqi üsulda isə dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin özəlləşdirilməsindən (satışından), əmlakın icarəyə verilməsindən, o cümlədən torpağın icarəsindən, yerli lotoreyalardan əldə olunan gəlir hesabına büdcə vəsaitləri formalaşır.

Yerli büdcələrin gəlirləri - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyinə uyğun olaraq əvəzsiz olaraq yerli özünüidarəetmə orqanlarının sərəncamına daxil olan pul vəsaitləridir.

Yerli büdcələrin gəlirləri aşağıdakı mənbələr hesabına formalaşır:

- yerli vergilər və digər ödənişlər (habelə həmin vergi və ödənişlərə görə hesablanmış faiz sanksiyaları), o cümlədən bələdiyyələrin öz ərazisində hasil edilən təbii ehtiyatların istifadəsindən haqq;

- bələdiyyə əmlakının özəlləşdirilməsindən, icarəyə verilməsindən daxil olmalar;

- yerli pul-şey lotoreyalarının keçirilməsindən, habelə dövlət və bələdiyyə qiymətli kağızlarından əldə olunan vəsait;

- kurort, mehmanxana, avtomobil dayanacağı və s. əldə olunan gəlirlər;

- bələdiyyə ərazisində reklamın yerləşdirilməsi və yayımından alınan haqq;

- dövlət büdcəsindən verilən dotasiya, subvensiya, transfert ödənişləri, habelə dövlət əhəmiyyətli tədbirlərin və dövlət orqanlarının qərarları nəticəsində yaranan xərclərin ödənilməsi üçün maliyyə vəsaiti;

- fiziki və hüquqi şəxslərin, beynəlxalq təşkilatların və fondların maliyyə yardımları və qrantlar;

- mövcud qanuna və bələdiyyələrin qərarına uyğun olaraq yerli büdcələrə keçirilən cərimələr və sair daxilolmalar;

- bələdiyyələrin fəaliyyətindən əldə edilən digər gəlirlər.

Yerli büdcələrin gəlirlərinin əsas hissəsi yerli vergilər hesabına formalaşır. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə və digər qanunlara uyğun olaraq yerli vergilərə aşağıdakılar aiddir:

- fiziki şəxslərdən torpaq vergisi;

- fiziki şəxslərdən əmlak vergisi;

- yerli əhəmiyyətli tikinti materialları üzrə mədən vergisi;

- bələdiyyə mülkiyyətində olan müəssisə və təşkilatlardan mənfəət vergisi.

Bələdiyyə vergilərinin tutulması və büdcəyə köçürülməsini bələdiyyə orqanları həyata keçirirlər.

Vergi ödəyicilərinin hüquq və vəzifələri Azərbaycan Respublikasının vergi qanunvericiliyi ilə tənzimlənir. Bələdiyyələrin qərarları əsasında bələdiyyə büdcələrinin imkanından asılı olaraq vergi ödəyicilərinə vergi dərəcələrinin aşağı salınması, ödənişin dayandırılması istiqamətində müəyyən güzəştlər edilə bilər.

Yerli büdcələrə daxil olan vergi və ödənişlərin həcmi olduqca cüzdür və onlar yerli büdcələrin gəlirlərin ümumi məbləğinin 30-35%-dən çox deyildir.

Yerli vergi və ödənişlərin hesablanması, ödənilməsi və güzəştlərin verilməsi qaydası, habelə onların dərəcələrinin yuxarı həddi qanunla, onların tətbiqi qaydaları isə bələdiyyələrin qərarı ilə müəyyən edilir. Qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada bələdiyyələr yerli əhəmiyyətli tədbirlərin maliyyələşdirilməsi üçün könüllü birdəfəlik ödənişlər barədə qərarlar qəbul edə bilirlər. Könüllü birdəfəlik ödənişlər yalnız məqsədli təyinatı üzrə istifadə olunur.

Ölkənin əksər rayon və şəhərlərində yerli vergi və ödənişlər – yerli büdcələrin gəlirlərinin xüsusi mənbələri onların xərclərinin ötürülməsini təmin etmir. Bu da yerli özünüidarəetmə orqanlarının vəzifələrinin yerinə yetirilməsini çətinləşdirir və yerli büdcələrin gəlirlərinin tənzimlənməsini tələb edir.

Yerli büdcələri balanslaşdırmaq məqsədi ilə qaytarılmamaq əsaslarla yuxarı büdcədən aşağı büdcəyə pul formasında birbaşa maliyyə yardımı göstərilir.

Yerli (bələdiyyə) büdcələrin gəlirləri xüsusi və tənzimləyici gəlirlərə bölünür. Xüsusi gəlirlər müvafiq büdcələrin vergi gəlirlərindən və vergi olmayan gəlirlərindən ibarətdir. Tənzimləyici gəlirlər isə dövlət vergilərindən ayırmalar, məqsədli büdcə fondlarından vəsaitlər, yuxarı büdcələrdən dotasiya, subsidiya və subvensiya, qarşılıqlı hesablaşma qaydasında yuxarı büdcələrdən daxilolmalar, rüsum, yığım, ödənişlər və haqlardan ibarətdir.

Yerli büdcənin gəlir hissəsi yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli üçün zəruri xərcləri maliyyələşdirmək iqtidarında olmalıdır. Büdcə ili hər il yanvarın 1-dən başlayıb dekabrın 31-də qurtarır. Həmçinin, yerli büdcənin minimum zəruri xərcləri Azərbaycan Respublikasının müvafiq qa-

nunları ilə müəyyənləşdirilir. Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə etdikdə onları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin etməlidirlər. Ancaq, müvafiq hüquqi terminologiya baxımından bu ifadə subsidiarlıq prinsipi ilə uzlaşsa da bələdiyyələrin real vəziyyətində qeyri-müəyyənlik mövcuddur. Son vaxtlarda aparılan müşahidələr onu deməyə əsas verir ki, bələdiyyələrin büdcə kəsirinin qarşılınması sahəsində vəziyyət heç də ürəkaçan deyildir. Digər tərəfdən, icra hakimiyyətlərinin müəyyən tədbirlərin həyata keçirilməsində bələdiyyələrin vəsaitləri və əmək resurslarından əvəzi ödənilmədən sui-istifadə etməsi hallarına daha tez-tez rast gəlinir. Buna görə də, dövlət idarə və müəssisələrinin bələdiyyə mülkiyyətindən (torpaq, əmlak və s.) əvəzsiz istifadəsinin qarşısının alınması üçün qanunvericiliyin tələbləri icbariləşdirilməlidir. Bələdiyyə torpaqlarından dövlət məqsədləri üçün istifadə edilməsinə görə, həmçinin dəymiş ziyana görə kompensasiya ödənilməsi qaydaları hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası bələdiyyələrin müstəqil surətdə yerli vergi və ödənişləri müəyyənləşdirmək hüququnu təsbit edir (maddə 144.4). Bələdiyyələr müstəqil şəkildə yerli vergi və ödənişlərin müəyyənləşdirilməsi məsələsini həll edərək, yerli büdcənin mədaxilini artırırırlar. Yerli özünüidarə orqanları yerli vergi və ödənişləri normativ hüquqi aktlar qəbul etməklə müəyyənləşdirirlər. Lakin, bu qaydalar dövlətin müəyyən etdiyi tariflərlərə uyğun olmalı, olkə qanunları ilə ziddiyyət təşkil etməməlidir. Azərbaycan Respublikasında yerli büdcələrin müstəqilliyinə dövlət zəmanəti vardır, bununla yanaşı onun öhdəliklərinə görə isə dövlət məsuliyyət daşımır. Bələdiyyələr yerli büdcənin ma-

liyyə ilinin sonuna əmələ gəlmiş sərbəst qalıqlarına müstəqil sərəncam vermək hüququna malikdirlər. Yerli büdcənin müvcud iqtisadi qanunların tələblərinə uyğun tərtib edilməsi, müzakirəsi, təsdiqi, icrası və onun icrasına nəzarət məsələlərində də qanuna əsasən bələdiyyələr müstəqildirlər.

3. YERLİ BÜDCƏ XƏRCLƏRİ.

Azərbaycan Respublikasının büdcə xərclərinin iqtisadi təsnifatı iqtisadi məzmununa görə bütün səviyyəli büdcələrin xərclərinin qruplaşdırılmasıdır.

Yerli büdcələrin xərcləri – yerli özünüidarənin vəzifə və funksiyalarının maliyyə təminatına yönəldilən pul vəsaitidir. Yerli büdcələrin xərclərinin həcmi və istiqamətləri büdcə təsnifatına uyğun olaraq bələdiyyələr tərəfindən müəyyənləşdirilir.

Yerli büdcələrin xərcləri yerli əhəmiyyətli məsələlərin həlli ilə, inzibati rayonların və şəhərlərin iqtisadiyyatının və sosial sferanın idarə edilməsi və inkişafı ilə əlaqədar xərclərin maliyyələşdirilməsini özündə əks etdirir.

Yerli büdcələrin xərcləri aşağıdakı istiqamətlərə yönəldilir:

- yerli özünüidarəetmə orqanlarının saxlanmasına;
- bələdiyyə mülkiyyətinin formalaşması, inkişafı və saxlanılmasına;
- qeyri-istehsal sahələrinin (təhsil, səhiyyə, mədəniyyət və kütləvi informasiya, bədən tərbiyəsi və bələdiyyə mülkiyyətində və ya yerli özünüidarənin tabeliyində olan digər idarələr) təşkili, saxlanılması və inkişafına;
- ictimai qaydaların mühafizəsi üzrə bələdiyyə orqanlarının saxlanılmasına;
- bələdiyyələrin mənzil-kommunal təsərrüfatının təşkil edilməsi, inkişafı və saxlanılmasına;
- bələdiyyə yollarının tikintisinə və saxlanmasına;
- bələdiyyə ərazisində ətraf mühitin mühafizəsinə;

- bələdiyyə borclarının ödənilməsinə;
- sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı, avtomobil və su (çay) nəqliyyatı, rabitə və yol təsərrüfatı sahələrinə və metropolitenə dövlət yardımına;
- elektrik və istilik enerjisi, qaz, nəqliyyat, su və kanalizasiya təsərrüfatı sahələrinin itgiləri üzrə ödənişlərə;
- mülki müdafiə obyektlərinin saxlanması və yanğın təhlükəsizliyinin qarşısının alınmasına;
- yerli əhəmiyyətli məsələlərə aid edilən digər xərclərə.

Büdcənin xərcləri iqtisadi cəhətdən aşağıdakı kimi qruplaşdırılır.

1. Cari xərclər. Buraya aiddir: a) əməyin ödənişi, malların alınması və xidmətlərin haqqının ödənilməsi; b) faizlər üzrə ödənişlər; c) subsidiyalar və cari ödənişlər (o cümlədən, əhaliyə pensiya, müavinət, təqaüd və yardımlar).

2. Əsaslı xərclər. Buraya aiddir: a) əsas fondlara əsaslı vəsait qoyuluşu; b) bələdiyyə ehtiyatlarının yaradılması; c) torpaq və qeyri-maddi aktivlərin alınması; d) əsaslı ödənişlər (transfərlər).

3. Kreditlərin verilməsi. Buraya bələdiyyənin fiziki və hüquqi şəxslərə (habelə bələdiyyə müəssisələrinə) verdiyi ssudalar aiddir.

Azərbaycan Respublikasının büdcə xərclərinin inzibati (təşkilatlar üzrə) təsnifatı dövlət büdcəsindən birbaşa büdcə vəsaitlərinin baş sərəncamçıları üzrə bölüşdürülməsini əks etdirən xərclərin qruplaşdırılmasıdır.

Azərbaycan Respublikasının yerli özünüidarəetmə orqanlarının büdcələrinin təsnifatı ayrıca qruplaşdırılır, müvafiq büdcələrin xərclərindən alıcılar müəyyən edilir və büdcə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi birbaşa həyata keçirilir.

Qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə etdikdə onları bu səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin etməlidirlər. Azərbaycan Respublikasında icra hakimiyyəti orqanlarının qəbul etdikləri qərarlar nəticəsində bələdiyyənin məxarici artıb mədaxili azalarsa, qərar qəbul etmiş orqanlar müvafiq kompensasiya ödəməyə borcludurlar. Bu cür hallarda kompensasiyanın məbləği müvafiq qərarın qəbul olunması ilə bir vaxtda müəyyənləşdirilməlidir. Bələdiyyələrin əlavə xərclərinə səbəb olan dövlət orqanlarının qərarlarını isə adekvat olaraq bələdiyyələr onlara kompensasiya kimi verilmiş vəsait həddində, (nə az, nə çox həcmdə) həyata keçirirlər.

Bələdiyyələr öz maliyyəsinin təşkili işini həm müvafiq bələdiyyə ərazisində, həm də onun hüdudlarından kənarında fəaliyyət göstərən Azərbaycan Respublikasının rezidenti olan kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı əlaqədə yerinə yetirirlər. Bu sahədə bələdiyyələrlə kredit və sığorta təşkilatları arasında qarşılıqlı münasibətlər müqavilə əsasında həyata keçirilir. Belə münasibətlərin qurulması vaxtı isə bələdiyyələrin qanunvericiliklə müəyyən olunmuş qaydada özünün hesablaşma və kassa əməliyyatlarının aparılması üçün müvəkkil bankı seçmək və xəzinədarlığı yaratmaq, Azərbaycan Respublikası rezidenti olan banklardan və digər kredit təşkilatlarından uzunmüddətli və qısamüddətli kreditlər almaq, bələdiyyə mülkiyyətində olan obyektlərin, bələdiyyə qulluqçularının sığortalanması haqqında qərar qəbul etmək hüquqları vardır. Lakin, kredit və sığorta təşkilatları qarşısında bələdiyyələrin öz üzərlərinə götürdükləri öhdəliklərə görə dövlət məsuliyyət daşımır.

Yerli büdcənin xərclərinin həcmi və istiqamətləri bələdiyyələr tərəfindən müzakirə və qərar qəbul etməklə müəyyənləşdirilir. Müvafiq yerli büdcə bələdiyyələrin idarəetmə xərcləri, sosial-məişət, yaşayış, mədəniyyət, idman və sağlamlıq müəssisələrinin, habelə əhalinin ümumi istifadəsində olan küçə, həyət və damların saxlanması xərcləri nəzərə alınmaqla bələdiyyələrin qanunvericiliyin tələbləri əsasında müəyyən etdikləri xərc normativləri üzrə formalaşdırılır. Qanuna müvafiq olaraq, yerli büdcələrin tənzimlənməsi prosesində bələdiyyələrin dövlət büdcəsindən vəsait almaq hüququ vardır. Buraya dotasiya, subsidiya, subvensiya və s. maliyyə dəstəyi formaları daxildir ki, bu da yerli sosial müdafiə, sosial və iqtisadi inkişaf, habelə ekoloji proqramların maliyyələşdirilməsi üçün xərclərin qarşılmasını nəzərdə tuta bilər. Əlavə səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün qanunvericilik və icra hakimiyyətləri tərəfindən ayrılan məqsədli vəsait, o cümlədən subvensiya hesabına xərclərin maliyyələşdirilməsi yerli büdcənin məxaric hissəsində ayrıca punktlarla göstərilir. Yerli büdcə xərclərinin öz gəlirləri ilə təmin olunmayan hissəsi (büdcə kəsiri) dövlət büdcəsindən alınan dotasiya ilə örtülə bilər. Dövlət büdcəsindən dotasiya alan yerli büdcənin xərclərinin hesablanması zamanı burada tətbiq olunan normativlər dövlət büdcəsinin xərclərinin proqnozlaşdırılması üçün tətbiq olunan xərc normativlərindən yüksək ola bilər. Bununla yanaşı, bələdiyyələrə dotasiyanın maksimal həddinin hesablanmasında dövlət büdcəsinin xərc normativləri və ərazinin respublika maliyyə resurslarında xüsusi çəkisi nəzərə alınır.

Yerli büdcənin icrasına, eləcə də sərf edilən vəsaitin əvvəlcədən təsdiq edilmiş büdcə göstəricilərinə uyğunluğuna nəzarəti bələdiyyələr özləri həyata keçirirlər və bu məqsədlə onlar müstəqil auditorlar, eks-

pertlər, mütəxəssislər cəlb etmək hüququna malikdirlər. Dövlət orqanlarının, qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanlarının bələdiyyələrə həvalə etdikləri səlahiyyətlərin həyata keçirilməsi üçün ayırdıqları maliyyə vəsaitlərinin istifadəsinə nəzarəti isə həmin dövlət orqanları həyata keçirirlər.

3. BÜDCƏ KƏSİRİ.

Büdcənin icrası onun xərclərinin gəlirlər hesabına tam ödənilməsini nəzərdə tutur. Büdcə gəlirlərinin onun xərclərdən artıq olması büdcə profisiti adlanır. Büdcə qanunvericiliyinə əsasən bütün səviyyəli büdcələr profisitsiz tərtib edilməlidir. Əgər büdcənin tərtibi və təsdiqi prosesində gəlirlərin xərclərdən artıqlığı aşkar edilərsə, büdcə təsdiq olunanaqəd profisitə aşağıdakı ardıcılıqla ixtisar edilməsi həyata keçirilməlidir:

1. dövlət və bələdiyyə mülkiyyətinin satışından gəlirlərin cəlb edilməsi ixtisar edilməli;
2. dövlət ehtiyatlarının satışından gəlirlərin cəlb edilməsi ixtisar edilməli;
3. büdcə vəsaitlərinin borc öhdəliklərinin əlavə ödənilməsinə yönəldilməsinə yenidən baxılmalı;
4. büdcənin xərclərini, o cümlədən gəlirlərin bir hissəsini digər səviyyəli büdcələrə verilməsi hesabına artırılmalı.

Əgər bu tədbirləri hansısa səbəb üzündən həyata keçirmək məqsəduyğun deyilsə, vergi qanunvericiliyində dəyişiklik və əlavələr etməklə büdcənin vergi gəlirlərini azaltmaq lazımdır.

Daha mürəkkəb vəziyyət və iqtisadi təcrübədə daha tez-tez rast gəlinən problem – büdcənin defisitliyidir, yəni büdcənin xərclərinin onun gəlirlərindən artıq olmasıdır. Bütün vergi və qeyri-vergi gəlirlərinin xeyli artmasına baxmayaraq Azərbaycan Respublikasının dövlət büdcəsi 1991-2005-ci illərdə kəsrlə icra edilmişdir. Büdcə kəsrinin aradan qaldırılması perspektivi vardırsa və o, ÜDM-un 3%-dən artıq deyilsə, onda ona müvəqqəti hal kimi baxılır. Əgər büdcə kəsiri büdcə gəlirlərinin

10%-dək təşkil edirsə, bu yol verilən kəsir hesab edilir. Lakin o, gəlirlərin 20%-dən çoxdursa, onda bu kritik hal kimi qiymətləndirilir.

Büdcə kəsrinin həcminə nəzarət etmək məqsədilə onun həddi müəyyən edilir. Belə ki, Azərbaycan Respublikasının “Büdcə sistemi haqqında” qanununda göstərildiyi kimi yerli büdcələrin cari xərcləri müvafiq büdcənin gəlirlərinin həcmindən, Dövlət büdcəsinin kəsrinin həcmi isə büdcə investisiyasının və Azərbaycan Respublikasının dövlət borcuna xidmət xərclərinin həcmindən çox olmamalıdır.

Yerli büdcənin kəsrinin həcmi digər səviyyəli büdcələrdən yardımı nəzərə almadan onun gəlirlərinin həcmnin 3%-dən artıq olmamalıdır.

Dövlət büdcəsinin kəsiri ölkənin makroiqtisadi inkişaf durumunu, o cümlədən dövlət maliyyə sistemini və dövlət büdcəsinin vəziyyətini xarakterizə edən başlıca göstəricilərindən biridir.

“Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununa görə dövlət büdcəsinin kəsrinin məbləği növbəti büdcə ili üzrə dövlət büdcəsi haqqında qanunla müəyyən edilir.

Büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsi mənbələrindən daxil olmalar yalnız investisiya xərclərinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilə bilər və bələdiyyə borclarına xidmət edilməsi və ödənilməsi xərclərinin maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilə bilməz.

Dövlət büdcəsinin kəsrinin maliyyələşdirilməsi mənbələri qanunvericilik orqanı tərəfindən cəlb edilmiş vəsaitlərin əsas növləri üzrə büdcə haqqında qanunda təsdiq edilir. Büdcə kəsrinin maliyyələşdirilməsi dövlət krediti və digər mənbələr hesabına həyata keçirilir.

İnflyasiyaya şərait yaratdığı üçün Dövlət büdcəsi kəsirinin maliyyələşdirilməsində pulun emissiyasından istifadə edilməsi nəzərdə tutulmamışdı.

Yerli büdcələrin kəsirinin maliyyələşdirilməsinin daxili mənbəyi aşağıdakı formalarda ola bilər:

- a) bələdiyyə qurumları tərəfindən buraxılan istiqrazlar;
- b) kredit təşkilatlarından alınmış kreditlər.

Hər bir büdcə səviyyəsində qanunvericiliklə büdcə kəsirinin maliyyələşdirilməsinin öz mənbələri müəyyən edilir. Dünya təcrübəsində dövlət büdcəsinin kəsiri aşağıdakı daxili və xarici mənbələr hesabına maliyyələşdirilir. Daxili mənbələr – daxili və ya xarici maliyyə bazarlarında yerləşdirilmiş dövlət qiymətli kağızları, dövlət əmlakının özəlləşdirilməsindən daxil olan vəsaitlər, ölkənin mərkəzi bankı tərəfindən verilən birbaşa kreditlər və s. aiddir. Xarici mənbələr – birbaşa xarici kreditlər, xüsusilə beynəlxalq maliyyə institutlarının birbaşa kreditləri daxildir.

NƏTİCƏ.

Aparılan təhlillər göstərir ki, dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə ayrılan dotasiyaların həcmi bələdiyyələrin ehtiyacları üzrə deyil, dövlət maliyyə orqanlarının subyektiv mülahizələri əsasında tərtib edilir. Bu da formal xarakter daşdığından bələdiyyələrin maliyyə vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasında cüzi təsir gücünə malik olur.

Qanunvericilikdə yerli büdcənin gəlirləri sırasına həm də yerli və beynəlxalq (xarici) təşkilatlar tərəfindən ayrılan qrantlar da daxildir. Ancaq, bələdiyyələrin qrant layihələri hazırlamaq sahəsində bilik və bacarıqlarının zəif olması bu istiqamətdəki fəaliyyətlərin çətinləşməsinə səbəb olur. Bələdiyyələr tərəfindən indiyədək həyata keçirilmiş layihələr əsasən, mahiyyət etibararı ilə bəzi kiçik həcmli sosial problemlərin həll edilməsindən və xırda xidmət obyektlərinin formalaşdırılmasından ibarət olub.

Qanunun əsaslı şəkildə yerli büdcəni təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı təklif və tövsiyələri irəli sürürük:

- Qanunda bələdiyyə maliyyəsinin müəyyənliyi verilməli və göstərməlidir ki, bələdiyyə maliyyəsi bələdiyyə (yerli) büdcəsindən, bələdiyyənin büdcədən kənar fondlarından, bələdiyyə qiymətli kağızlarından, bələdiyyəyə məxsus digər (məsələn, dövlət və s.) qiymətli kağızlardan, kredit vəsaitlərindən və s. maliyyə vəsaitlərindən təşkil olunur;

- Bələdiyyə maliyyəsinin təşkilinin Qanunda qeyd edilən prinsiplərinin hər birinin mahiyyəti və məzmunu dəqiq açılmalı və onlara əməl edilməsi mexanizmləri göstərməlidir. Bundan başqa həmin prinsiplərin siyahısına zəruri əlavələr edilməsi vacibdir;

- Yerli büdcənin müəyyənliyinin dəqiqləşdirilməsi və onun məqsədinin göstərilməsi məqsəduyğundur;
- Qanunda “Yerli büdcənin müstəqilliyi” (bələdiyyənin maliyyə müstəqilliyi) dəqiq ifadə edilməli və belə müstəqilliyə dövlət zəmanəti mexanizmi əks olunmalıdır;
- Qanununa “minimal büdcə təminatı” kimi zəmanət mexanizminin daxil edilməsi zəruridir;
- Bələdiyyələrin institusional inkişafı üçün onlara əlavə və real gəlir mənbələrinin təmin edilməsi zəruridir. Bunun üçün Qanunda yerli gəlirlərə aid ediləcək vergilərin siyahısı genişləndirilə, yaxud dünya praktikasında geniş yayılmış paylı vergilərin tətbiqi sistemə keçmək olar;
- Yerli (bələdiyyə) vergilər və ödənişlər haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda nəzərdə tutulan tənzimləmə müddələrinin Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında Qanuna əlavə edilməklə vahid qanunda birləşdirilməsi məqsəduyğundur;
- Qanunda dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə dotasiyanın ayrılması zamanı nəzərə alınması vacib olan amillərə aydınlıq gətirilməlidir;
- Qanuna “dotasiyanın minimum həddi” anlayışının salınması və onun müəyyən edilməsinin dəqiq mexanizminin təklif edilməsi zəruridir;
- Qanuna dövlət büdcəsindən bələdiyyələrə konkret layihələr üzrə subvensiya və ssudaların verilməsinin konkret və real mexanizmləri əlavə edilməlidir;
- Yerli büdcənin xərc istiqamətlərinin konkretləşdirilməsi vacibdir;

• **Qanuna büdcə prosesində ictimai iştirakçılıqla (xüsusilə, əhalinin müzakirələrdə iştirakının təminatı ilə) bağlı xüsusi maddə və ya bəndin əlavə edilməsi məqsəduyğundur;**

• Qanuna yerli büdcə layihəsinin nəzərdə tutulan müddətdə təsdiq edilməməsi halında proseslərin və münasibətlərin tənzimlənməsi ilə bağlı müddəalar əlavə edilməlidir;

• Qanunda yerli büdcə xərclərinin ixtisarı ilə bağlı qərarların qəbulu prosedurlarına və müddətlərinə aydınlıq və konkretlik gətirilməlidir;

• qanunvericilik və icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən bələdiyyələrə əlavə səlahiyyətlər həvalə edildikdə, yaxud onların qərarları bələdiyyələrin gəlirlərini azaltdıqda (xərclərini artırdıqda) bələdiyyələrin əlavə zəruri maliyyə vəsaiti ilə təmin edilməsi mexanizmləri Qanuna salınmalıdır;

• **Qanuna bələdiyyənin büdcədən kənar fondlarının təşkili və istifadəsi, bələdiyyə qiymətli kağızlarının buraxılışı və istifadəsi, bələdiyyə borcunun yaranması və tənzimlənməsi məsələləri, bələdiyyə mülkiyyə-tində olan hüquqi şəxslərlə bələdiyyə arasında münasibətlərin təşkili, bələdiyyə sifarişlərinin formalaşması və icrası, bələdiyyə satınalmalarının təşkili ilə bağlı məsələlərin tənzimlənməsi üçün zəruri müddəalar əlavə edilməlidir.**

Deməli, büdcə münasibətləri obyektiv xarakter daşıyır. Bu onunla müəyyən edilir ki, dövlət öz funksiyalarını həyata keçirmək üçün maddi-maliyyə bazasına malik olmalıdır. Dövlətin əlində hər il bütün cəmiyyət səviyyəsində geniş təkrar istehsalın ehtiyaclarının ödənilməsi, vətəndaşların sosial-mədəni tələblərinin təmin edilməsi, müdafiə və dövlətida-

rəətmə xərclərinin ödənilməsi və s. tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün milli gəlirin müəyyən hissəsi mərkəzləşməlidir.

Dövlətin mərkəzləşdirilmiş pul vəsaiti fondunun yaradılması və istifadəsi əsasında əməlkə gələn pul münasibətlərinin məcmusu dövlət büdcəsi anlayışını təşkil edir.

İSTİFADƏ OLUNAN ƏDƏBİYYAT.

1. “Bələdiyyə Torpaqlarının İdarə Edilməsi Haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu

2. “ Bələdiyyələrin maliyyəsinin əsasları haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu

3. "Büdcə sistemi" və "Dövlət büdcəsi haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunları.

Bakı - Qanun - 2007

4. Büdcə-vergi siyasəti.

A. Xankişişiyev; elmi red. M. Atakişişiyev; red. İ.Əhmədova, S.İ.Abbasova

Bakı - MBM, 2010

5. Yerli büdcə prosesi. Bələdiyyədə büdcə sənədləşməsi (metodik tövsiyə).

Bakı - "Ekspert" iqtisadi jurnalı - 2005

MÜNDƏRİCAT.

1. Giriş.....	2
2. Bələdiyyələrin maliyyə bazası.....	4
3. Yerli büdcə gəlirləri.....	9
4. Yerli büdcə xərcləri.....	15
5. Büdcə kəsiri.....	20
6. Nəticə.....	22
7. İstifadə olunan ədəbiyyat.....	27
8. Mündəricat.....	28